

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-15>

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЗАМІСНИХ ФОРМ БАТЬКІВСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Віра Синякова,

кандидат педагогічних наук, доцент

Інституту психології імені Г. С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-9750-6942

vsinyakova@ukr.net

Анотація. У статті теоретично проаналізовано мотивацію створення замісних форм батьківства. Поняття мотивація розглядається як спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, мотив – це те, що викликає певні дії, викликані власними потребами, емоціями, людською позицією. Виокремлено провідні мотиваційні комплекси замісних батьків: гармонійний, альтруїстичний, матеріальний, нормативний, егоцентричний. Автором проаналізовано конструктивні та деструктивні мотиви створення замісних форм батьківства та їх вплив на успішність функціонування. Розкрито поняття «ефективність замісного батьківства» й охарактеризовано його основні складники. Перспективами подальших наукових пошуків є вивчення психологічних аспектів замісного батьківства, закономірності та механізми феномену соціально-психологічної взаємної адаптації замісних батьків і дітей, прийнятих у сім'ю, особистісні детермінанти цієї адаптації.

Ключові слова: діти-сироти, замісне батьківство, мотивація, мотиви, мотивація замісного батьківства, соціальна ситуація розвитку, ефективність замісного батьківства, адаптація.

STUDY OF MOTIVATION OF SUBSTITUTIONAL FORMS OF FATHERLANDS AS A PREREQUISITE FOR THEIR SUCCESSFUL FUNCTIONING

Vira Syniakova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

G. S. Kostyuk Institute of Psychology

of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-9750-6942

vsinyakova@ukr.net

Abstract. The article theoretically analyzes the motivation to create alternative forms of parenthood. The concept of motivation is seen as a motivation for action, a dynamic process of physiological and psychological plan, motive – this is what causes certain actions caused by their own needs, emotions, human position. The leading motivational complexes of surrogate parents are singled out: harmonious, altruistic, material, normative, egocentric. The author analyzes the constructive and destructive motives for creating alternative forms of parenthood and their impact on the success of functioning. The concept of “effectiveness of surrogacy” is described and its main components are described. Prospects for further research are the study of psychological aspects of surrogacy, patterns and mechanisms of the phenomenon of socio-psychological mutual adaptation of surrogate parents and children adopted into the family, personal determinants of this adaptation.

Key words: orphans, surrogacy, motivation, motives, motivation of surrogacy, social situation of development, effectiveness of surrogacy, adaptation.

Вступ. Сучасні реалії українського суспільства базуються на пріоритетності сімейних форм виховання, оскільки інституційні форми виховання обмежують повноцінну соціалізацію дитину в суспільстві. Соціальна реклама сьогодення популяризує феномен замісного батьківства і призводить до збільшення кількості замісних сімей. Переваги сімейного вихо-

вання підтверджуються численними роботами у галузі психології, педагогіки та медицини (Абульханова-Славська, 1991; Біркхойзер-Оері, 2006; Дружинін, 2008; Дубровіна, 1990; Іванова, Заводілкіна, 1993; Мід, 1988; Осоріна, 2011; Ейдеміллер, 2010). Досвід створення замісних сімей як в Україні, так і закордоном показує, що таке вирішення проблеми сирітства є найбільш сприятливим із погляду створення сприятливої соціальної ситуації розвитку дитини та її підготовки до подальшого самостійного життя (Махнач, 2015а, 2016; Палієва, Савченко, Соломатина, 2011; Прихожан, 2015; Прихожан, Толстих, 2007). Проте масова практика передачі дітей до замісних форм батьківства має поряд із позитивними сторонами низку негативних наслідків. Насамперед це випадки повернення дітей до державних форм опіки та ситуації прояву різних форм насильства та жорстокості щодо прийомних дітей. Провідними причинами негативних явищ є недостатнє усвідомлення або відсутність конструктивної мотивації створення форми замісного батьківства.

Основна частина. *Метою статті* є теоретичне дослідження мотивації замісних форм батьківства як передумови їх успішного функціонування. Відповідно до мети завданнями наших наукових пошуків є: виокремлення мотиваційних комплексів замісних батьків; характеристика деструктивних і конструктивних мотивів замісного батьківства; визначення поняття «ефективні замісні батьки» та його характеристика.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження базується на аналізі наукової літератури, соціологічних і моніторингових досліджень; матеріалів цільових сайтів ResearchGate, Google Scholar, Academia.edu; результатів встановлюваного пошуку Google. У процесі дослідження здійснено аналіз матеріалів праць авторів із країн пострадянського простору. Це пояснюється історичним минулим виникнення системи інтернатних закладів у країнах Радянського Союзу, які сьогодні перебувають у процесі деінституалізації та переходу до впровадження мережі сімейних форм влаштування.

У дослідженні вжито збірне визначення «замісні батьки» та «замісне батьківство», що визначають тимчасові форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме прийомну сім'ю, дитячі будинки сімейного типу та малі групові будинки.

Результати та їх обговорення. Факти повернення дітей на виховання в інтернатні заклади після перебування у замісних формах батьківства дозволяють говорити про наявність чинників, які негативно впливають на їх функціонування. Виявлення таких чинників на етапі виникнення форми замісного батьківства є запобіжним заходом його руйнування та повернення дитини до державних закладів опіки. Сьогодні популяризація форм замісного батьківства та його позитивних сторін відбувається за допомогою засобів масової інформації. Важливо наголосити на тому, що засобами мас-медіа надається ідеалізоване або навіть спотворене уявлення про повсякденне життя замісних батьків. Статистичні реалії дозволяють говорити про численні труднощі функціонування замісних форм батьківства. Рішення взяти дитину в сім'ю належить до категорії інтимних, проте замісні батьки, чия мотивація була сформована під впливом соціальної реклами та живиться нею, становлять групу, котра зіштовхується з найбільшими труднощами. Їм властиві жорсткі ригідні установки, неготовність прийняти специфічні риси особистості дитини, сформовані під впливом перебування в інтернатному закладі, та визнати той факт, що її розвиток іде своїм особливим шляхом. Такі батьки намагаються відповідати очікуванням соціуму й оцінюють інформацію під час навчання крізь призму жертвності свого вчинку.

Тому передумовою успішного виникнення та функціонування форм замісного батьківства є наявність конструктивних мотивів батьків.

Мотивація – спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керування людською поведінкою, що визначає її фокус, організацію, діяльність і стабільність, здатність людини задовольнити потреби. Рушійною силою мотивації є мотиви. Мотив – це те, що викликає певні дії, викликані власними потребами, емоціями, людською позицією. Мотив

може генеруватися залежно від ситуації як зовнішній вплив (стимул – мотивація) та внутрішня мотиваційна структура (внутрішня мотивація). Мотивація створити сім'ю із прийомною дитиною може бути викликана широким спектром мотивів (Zakharova, 2009: 18).

У дослідженні А.С. Співаковської визначено наставітупні *мотиваційні комплекси* створення замісних форм батьківства:

- гармонічний (батьки свідомо підходять до прийняття рішення вибору дитини, намагаються зважувати свої можливості, усвідомлюють труднощі, володіють високою педагогічною культурою);

- альтруїстичний (пов'язані з бажанням забрати дитину з форм державної опіки та задовольнити її матеріальні потреби);

- матеріальні (за рахунок дітей вирішуються матеріальні проблеми батьків, котрі є байдужими, а іноді навіть ворожим у ставленні до прийомної дитини);

- нормативні (бажання відповідати соціальним нормам, прийнятим у суспільстві);

- егоцентричні (бажання задовольнити насамперед свої власні потреби після втрати своєї власної дитини, виправити свій невдалий педагогічний досвід) (Spivakovskaya, 1991: 56).

Зазначені вище мотиваційні комплекси потрібно чітко диференціювати за деструктивними та конструктивними ознаками. *Деструктивні мотиви* належать до негативних мотивів і свідчать про неготовність до створення замісної форми батьківства. До деструктивних мотивів можна віднести:

- спробу врятувати шлюбний союз (хибність уявлення зумовлюється тим, що поява дитини у сім'ї, де немає взаєморозуміння, може прискорити її розпад);

- жалість до дитини, що позбавлена батьківського піклування (жалість не може замінити любов і батьківські почуття, натомість може породити ворожість);

- необхідність замінити рідну дитину (приймона дитини – це окрема особистість, з її здібностями, інтересами та можливостями);

- страх самотності;

- бажання самоствердитися за рахунок дитини (при досягненні поставленої мети мотивація щодо функціонування замісної форми батьківства зникає);

- відсутність емоційно теплих відносин із власною дитиною (причиною деструктивних відносин є зазвичай неефективність виховних впливів батьків);

- появу сенсу життя (втрата сенсу може бути пов'язана з різними причинами, такими як горе, ситуативний стрес, порушення стосунків у сім'ї, не сформованість комунікативних навичок, створення замісної форми батьківства не усуває проблеми та може бути причиною встановлення патологічних зв'язків із дитиною);

- матеріальну зацікавленість прийомних батьків;

- бажання взяти на виховання дитину-сироту батьками, які мають власну дитину-інваліда (бажання знайти особу, котра буде піклуватися про їхню власну дитину);

- бажання спокутати гріх абортів, зроблених у молодості (жінки, які прийшли з віком до Бога, починають відчувати провину щодо зроблених помилок, дитина сприймається як покарання);

- прагматичні цілі (використання дітей для важкої праці);

- компенсація власного дитячого досвіду (Yaragova, Nikolaeva, 2007: 40).

Отже, всі ці мотиви є негативними та мають руйнівний характер. Замісна сім'я краще за дитячий будинок лише тоді, коли дитина бажана й усиновлення відбувається внаслідок конструктивної мотивації прийомних батьків.

Конструктивними мотивами створення замісних форм батьківства є:

- мотив продовження роду (створення замісної форми батьківства буде ефективним за умови спільного рішення подружжя);

- мотив реалізації власної особистості як батька (позитивна динаміка можлива у разі відсутності реалізації «над-ідей»);
- мотив зробити дитину щасливою (самотня людина, яка має достатні фізичні та матеріальні ресурси для виховання дитини, може створити ефективну форму замісного батьківства);
- можливість мати дитину для тих, хто не може мати власну за медичними показаннями);
- мотив створення великої та дружньої родини.

Конструктивні мотиви притаманні батькам, котрі мають сформовану систему матеріальних цінностей, ґрунтовні знання щодо психолого-педагогічних і вікових особливостей дітей і достатні вікові та матеріальні ресурси (Kurneshova, 2009: 103).

Отже, *ефективні замісні батьки* – це позитивно налаштовані, психологічно стабільні та матеріально стабільні люди, здатні допомогти дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, створити умови для її соціалізації у суспільстві.

Ефективність замісного батьківства можна визначити через такі фактори:

- мотиваційний комплекс замісних батьків (гармонійний, альтруїстичний чи матеріальний);
- якість попередньої психолого-педагогічної підготовки батьків до прийому дитини;
- досвід виховання власних дітей;
- ступінь «складності» прийомної дитини, історія її деривацій;
- взаєностосунки з біологічною сім'єю дитини;
- участь замісних батьків у вирішенні сімейних проблем;
- юридичний статус дитини (чим менше юридичної відповідальності за дитину покладено на органи опіки та піклування, тим вірогідніший успіх);
- організація та якість командної роботи фахівців із професійного супроводу замісних форм батьківства (Shpakova, 2008: 56).

Ефективність замісної форми батьківства визначають за умови її функціонування більше двох років із зазначенням тимчасових труднощів взаємної адаптації, визнання дитини членом сім'ї, наявності у дитини прагнення лишитися у сім'ї (Урагова, Nikolaeva, 2007: 41).

Ефективні замісні батьки відрізняються від неефективних особистісними характеристиками, які сприяють взаємозв'язкам і взаємовідносинам у сім'ї як малій групі: відкритістю, гнучкістю установок, терпимістю, відвертістю, потребою у належності до групи, самоконтролем, спокійним ставленням до невдач дітей, лідерськими якостями та ставленням до батьківства як механізму самореалізації. Таким батькам властиві емоційна стабільність і знижена агресивність. Ефективне батьківство передбачає ставлення до свого батьківства як механізму самореалізації (Chizhma, 2016: 78).

Замісне батьківство вимагає нових ролей та обов'язків від обох батьків. Г. Крайг зазначає, що з появою дитини у сім'ї зростає психологічне навантаження на батьків, пов'язане з порушеннями сну, зміною сімейного устрою (Craig, 2000: 567). Поява нового члена сім'ї може послабити зв'язки, спілкування між подружжям, сконцентрувати всю увагу на дитині (Pesha, 2006: 87).

Висновки. Отже, замісне батьківство – соціально-психологічний феномен, який може бути проаналізований не тільки через призму індивідуально-особистісного та соціального аспектів, а й через мотиваційний аспект. Наявність конструктивних мотивів створення форми замісного батьківства є передумовою його успішного функціонування. Тому вивчення мотивації замісних батьків має бути здійснено на етапі відбору кандидатів. Водночас необхідно діагностувати і психологічні особливості майбутніх батьків, визначити їхню відповідність виконанню батьківської ролі. Тому перспективи нашого дослідження ми вбачаємо у вивченні психологічних аспектів замісного батьківства, закономірностей і механізмів феномену соціально-психологічної взаємної адаптації замісних батьків і дітей, прийнятих у сім'ю, особистісних детермінант цієї адаптації.

References:

1. Bolshakova L.N. (2004) Sotsialno-psihologicheskaya adaptatsiya roditel'ey i detey v priemnoy seme: avtoref. dis [Socio-psychological adaptation of parents and children in a foster family: author's ref.]. Yaroslavl. 26 p. [in Russian].
2. Zakharova Zh.A. (2009) Sotsialno-pedagogicheskoe soprovozhdenie protsessa vospitaniya priemnogo rebenka v zameschayuschey seme. [Socio-pedagogical support of the process of raising a foster child in a foster family: author's ref. dis.] Kostroma, 2009. 18 p. [in Russian].
3. Karabanova O.A. (2004) Psihologiya semeynykh otnosheniy i osnovyi semeynogo konsultirovaniya: ucheb. posobie. [Psychology of family relations and the basics of family counseling: textbook. allowance] Moskva: Gardariki, 2004. 320 p. [in Russian].
4. Kurneshova L.E. (2009) Sistema pomoshi detyam, vozvrashennym posle neudachnogo semejnogo zhizneustrojstva, v usloviya obrazovatel'nogo uchrezhdeniya dlya detej-sirot i detej, ostavshih'sya bez popecheniya roditel'ey [The system of assistance to children returned after unsuccessful family life to the conditions of an educational institution for orphans and children left without parental care] Moskva: Center "School Book" [in Russian].
5. Craig G. (2000) Psihologiya razvitiya. [Psychology of development]. St. Petersburg: Peter. 992 p. [in Russian].
6. Oslon V.N. (2006) Zhizneustrojstvo detej-sirot: professional'naya zameschayuschaya semya: monografiya. [The way of life of orphans: a professional surrogate family: a monograph]. Moskva, 366 c. [in Russian].
7. Chizhma D.M. (2016) Psihologichnij suprovid yak forma korekciyi j rozvitku osobistisnoyi samoregulyaciyi uchniv pidlitkovogo viku [Psychological support as a form of correction and development of personal self-regulation of adolescents. Psycholinguistics]. Psycholinguistics. Pereyaslav-Khmelnitsky: FOPD ombrovs'kaya [in Ukrainian].
8. Peshchak I.V. (2006) Simejni formy vihovannya ditej-sirot ta ditej, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya [Family forms of education of orphans and children deprived of parental care] – Information materials for students of the Center for Advanced Training of employees of the Ministry of Family and Youth Sports. Kyiv: State Institute for Family and Youth Development [in Ukrainian].
9. Petrochko Zh.V. (2006) Reformuvannya sistemi zakladiv dlya ditej-sirot ta ditej, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya: peredumovi, realiyi ta perspektivi (za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya) [Reforming the system of institutions for orphans and children deprived of parental care: preconditions, realities and prospects (according to the results of sociological research)] Kyiv: Nauk.svit [in Ukrainian].
10. Spivakovskaya A.S. (1991) Psihologicheskaya pomoshch' semyam, vzyavshim na vospitanie detey iz gosudarstvennykh uchrezhdeniy: hrestomatiya. [Psychological assistance to families who have adopted children from public institutions: a textbook]. Moskva: Enlightenment. 171 p. [in Russian].
11. Shpakova V.V. (2008) Sotsialno-psihologicheskie harakteristiki priemnykh roditel'ey, vzyavshikh na vospitanie detey, ostavshih'sya bez popecheniya [Socio-psychological characteristics of foster parents who adopted children left without care – Psychology and Pedagogy]. [in Russian].
12. Yaparova O.G., Nikolaeva E.I. (2007) Osobennosti lichnostnykh harakteristik detey i roditel'ey v effektivnykh i neeffektivnykh priemnykh semyakh [Features of personal characteristics of children and parents in effective and ineffective foster families – Questions of psychology]. P. 37–43. [in Russian].